

Емилия АВГИНОВА-НИКОЛОВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий”)
Emiliya AVGINOVA-NIKOLOVA (“St Cyril and St Methodius” University of Veliko
Tarnovo, Bulgaria)

ЗА ХИТРОСТТА, ЛЪЖАТА И ИЗМАМАТА В ЛЕКСИКАЛНИТЕ СИСТЕМИ НА БЪЛГАРСКИЯ, РУСКИЯ И ГРЪЦКИЯ ЕЗИК

ABOUT THE CUNNING, LIE AND FRAUD IN THE LEXICAL SYSTEMS OF THE BULGARIAN, RUSSIAN AND GREEK LANGUAGES

A language could be compared to a guidebook of every human being to himself and to the other people. The subject of our study is the lexical items with the meaning “cunning”, “lie” and “fraud” in the Russian, Bulgarian and Greek languages. In them are the mutual or the similar lexemes and lexical meanings of the words although only the first two of these three languages are related (Slavic). Enough examples are provided in order to proof the similarities rather than the differences between the three examined languages in accordance with the mentioned topic taking into consideration that, on one hand, two of them are Balkan and not related and, on the other hand, two of them are related, but only one among them is a Balkan language.

Keywords: language, meaning, lexeme, compliance, lie, cunning, fraud, truth.

Предмет на нашето изследвания се явява лексиката със значение ‘хитрост’, ‘лъжа’ и ‘измама’ в руски, български и гръцки език. В тях са доста общите или сходни лексеми и лексикални значения на думите, макар че само първите два от тези три езика се явяват родствени (славянски).

Езикът може да се уподоби на пътеводител на човека към самия себе си и към другите хора. Първоначално езикът е служил като система за ориентиране на човека в общуването му, а сега все повече се превръща в система за дезориентация, за отдалечаване на хората един от друг. Мисълта, изказана с думи, губи качеството на предишното (вътрешното) измерение, тъй като преминава в света на другите (външните) измерения: времевите и пространствените. Мислите не винаги и не напълно са тъждествени с думите, т.е. мислите „лъжат” по-малко. Думите могат да се видят, да се чуят, а мислите – не. Това, за което човек мисли, може да се научи само от неговите изказвания, а те пък могат достатъчно често да се разминават с неговите мисли, т.е. да бъдат преднамерено неискрени (лъжливи).

II

С измамата и лъжата е логически свързана и хитростта. Този факт намира отражение и в речниковите определения на лексемите *измама*, *лъжа* и *хитрост* в трите разглеждани езика. По-надолу за илюстриране и сравнение са приведени тълкуванията на тези думи и техните производни в речника на С. Ожегов (в скоби са дадени и техните български съответствия):

Същ. Обман. 1. см. Обмануть. 2. Ложное представление о чем-нибудь, заблуждение. *Вести в обман. Обман чувств.* (българско съответствие: **заблуждение**).

Прил. Обманный. *Получить что-нибудь обманным путем.* (болгарские соответствия: **измамнически, погрешен**).

Гл. Обмануть. 1. Ввести в заблуждение, поступить недобросовестно по отношению к кому-нибудь. *Обмануть чье-н. доверие (не оправдать).* 2. Нарушить обещание. *Обещал приехать и обманул.* (болгарски съответствия: **да подведа, да излъжа, да наруша обещание**). *Сущ. Обманщик.* Тот, кто обманывает, обманул кого-нибудь. *Мелкий обманщик.* (болгарски съответствия: **измамник, лъжец**). (Ожегов 1987);

Сущ. Ложь. 1. Намеренное искажение истины, неправда. *Уличить во лжи. У лжи короткие ноги.* (болгарское соответствие: **лъжа**).

Прил. Ложный. 1. Содержащий ложь, ошибочный, неправильный. *Ложный слух. Стоять на ложном пути.* 2. Мнимый, намеренно выдаваемый за истинное. *Ложная атака.* 3. Вызванный ошибочными представлениями о нравственности, предрасудками. *Ложная скромность.* (болгарски съответствия: 1. **лъжлив, погрешен, неправилен**; 2. **мним**; 3. **лъжлив, погрешен**).

Гл. Лгать. 1. Говорить ложь. *Лжет не краснея. 2. на кого-что.* Клеветать, возводить напраслину. (болгарски съответствия: 1. **лъжа, говоря лъжи**; 2. **клевета**).

Сущ. Лгуно. 1. То же, что лжец. (болгарско съответствие: **лъжец**).

Сущ. Лжец. Человек, который лжет, склонен ко лжи. (болгарско съответствие: **човек, склонен да лъже, лъжец лъжец**).

Прил. Лживый. 1. Склонный ко лжи, обману. *Лживый человек.* 2. содержащий ложь, обман, выражающий ложь, неискренний. *Лживая улыбка.* (болгарски съответствия: 1. **склонен да лъже, 2. съдържащ лъжа, измама, неискрен, фалшив**). (Ожегов 1987);

Сущ. Хитрость. 1. см. *Хитрый*; 2. Хитрый поступок, прием. *Пуститься на хитрости.* (болгарски съответствия: 1. **хитрост** (като качество), 2. **хитрина, хитрост**).

Гл. Хитрить. 1. Действовать с хитростью. *Ты со мной хитришь.* 2. Придумывать что-н. Хитроумное, замысловатое (разг.) *Нечего тут хитрить – дело-то простое.* (болгарски съответствия: 1. **хитрувам, 2. измислям нещо оригинално, умно, полезно**).

Прил. Хитрый. 1. Изворотливый, скрывающий свои истинные намерения, идущий непрямыми, обманными путями к достижению чего-н. *Хитрый человек. Хитрая политика.* 2. Лукавый (во 2 знач.) обнаруживающий какой-н. скрытый умысел, намерение. *Хитрый взгляд. Хитрая улыбка.* 3. Изобретательный, искусный в чем-н. *Голь на выдумки хитра* (стар. посл.). 4. Замысловатый, мудреный. *Хитрый механизм. Хитрый вопрос.* (болгарски съответствия: 1. **хитър, измамен, 2. лукав, 3. изобретателен, изкусен, 4. умен, мъдър**).

Сущ. Хитрюга. (разг.) Очень хитрый человек. (болгарски съответствия: **хитрюга, хитрец**). (Ожегов 1987).

В тълковния речник на Г. Бабиньотис съвременното гръцко прилагателно *πονηρός* 'хитър, лукав' е обяснено по следния начин:

Πονηρός 1. *αυτός που τον χαρακτηρίζει η πονηριά: όποιος είναι ~ κερδίζει αυτό που θέλει χωρίς πολύ κόπο...* 2. *(ειδικότ.) αυτός που έχει την ικανότητα να εξαπατά με πλάγια*

μέσα, δόλο, κ.λπ.: είναι πολύ ~' καταφέρει να του πουλήσει ένα φτυνό δαχτυλίδι πανάκριβα // (κ. θωπευτ.) είσαι ένας ~, εσύ! // (θωπευτ.) ~ θηλυκό/ διαβολάκος/ αλεπού (βλ. λ. αλεπού). 3. αυτός που αντιλαμβάνεται την πονηριά των άλλων, που δεν ξεγελιέται εύκολα: σ' αυτή την δουλειά πρέπει να είσαι ~, για να μην σε πιάσουν κοροϊδο// είναι τόσο αθώος! Δεν κάνει ~ σκέψεις. 4. αυτός που δείχνει πονηριά, συνηθ. με χαριτωμένο τρόπο (κυρ. αυτός που δείχνει άνθρωπο, που κρύβει κάτι): ~ χαμόγελο/ βλέμμα/ μουτράκι. 5. κακός στην εσωτερική του φύση (κυρ. σχετικός με τον Διάβολο): ~ πνεύματα. 6. (καθημ. αυτός που αναφέρεται τον έρωτα με άσεμνο τρόπο): την πλησίασε με ~ σκοπούς // Δεν κάνουν τίποτε πονηρό! Απλώς συναντιούνται και τα λένε // ~ ανέκδοτο. (Бабиньотис 1998: 1467).

В гръцко-руския речник на А. Вейсман като руски съответствия на това прилагателно се привеждат:

Πονηρός, 3. (πόνος), соб. доставляющий много труда, хлопотъ; об. дурной, худой, плохой, негодный, испорченный; б/об. (нравственно) худой, дурной, злой, низкий, подлый, безчестный, ... злодей. (Вейсман 1991: 1034).

Фактът, че лъжата в комуникативното поведение на езиковата лексика заема огромно място, се потвърждава с огромното концептуално поле на лъжата, чиито фрагменти на лексикализиране имат имена в различните части на речта в руски, български и гръцки език. Ще приведем само някои от съществителните, обозначаващи различни оттенъци на семантиката на лъжата в трите разглеждани езика:

– в руски език: *ложь, обман, вранье, неправда, неискренность, уловка, ухищрение, сокрытие правды, затемнение, двуличие, симуляция (эмоций), мистификация, лукавство, ловкачество, комплимент, похвала (неискренняя), лесть, манипулирование, дезинформация, опорочивание, притворство, запоздалая правда, лицемерие, небывлица, клевета, лжесвидетельство, двойная игра, увертка, оговор, фальсификация, хитрость;*

– в български език: *лъжа, заблуждение, подвеждане, неискреност, уловка, скриване на истината, двуличие, симуляция, мистификация, лукавство, лукавост, комплимент, неискрена похвала, манипулиране, дезинформация, опорочаване, лицемерие, закъсняла истина, небивалица, клевета, лжесвидетелство, двойна игра, увертане, заобикалки, фалшификация, хитрост;*

– в гръцки език: *ψέμα, ψεύδος, ψευτιά, ζεγάλασμα, πλάνημα, παραπλάνηση, πλάνη, ανειλικρίνεια, δόλωμα, παγίδα, απόκρυψη της αλήθειας, διπροσωπία, υποκρισία, προσποίηση, απάτη, εξαπάτηση, φενάκη, παραπληροφόρηση, διαφθορά, καθυστερημένη αλήθεια, τερατολογία, ψευδολογία, συκοφαντία, διαβολή, ψευδομαρτυρία, διπλό παιχνίδι, κλωθογύρισμα, περιστροφές, πλαστογράφηση, παραποίηση, πονηριά.*

III

Ако говорим за измамата, лъжата и хитростта, то несъмнено сме длъжни да се обърнем и към истината, за да определим по-добре, за да противопоставим значенията на тези понятия.

Истината и лъжата е трудно да бъдат диференцирани, преди всичко защото думите не са прозрачни и говорещият субект не е пълновластен собственик на своята реч: винаги съществуват думи, които предхождат това, което казваме, и това, което

ние казваме, винаги е пропито с думите на другите. Освен това всяка дума прилича на „паяжина“ от хиляди асоциации (вж. напр. Шаховский 2005). Всичко това представлява основа за пораждаване на лъжливи (неискрени) изказвания.

Истина и *лъжа* са бинарни понятия, те са неотделими едно от друго, те не могат да възникнат и да съществуват едно без друго. За да кажем, че нещо е лъжа, то първо трябва да изясним, що е то истина. Искаме или не, налага ни се да противопоставяме тези две понятия.

В речника на С. Ожегов думата *правда* и производното прилагателно *правдивый* имат следните тълкувания:

Същ. Правда. 1. То, что соответствует действительности, истина. *Сказать правду.* Правда глаза колет. (посл.) 2. Порядок, основанный на справедливости, честности. *Искать правды. Стоять за правду.* 3. То же, что правота. (разг.) Твоя правда. (ты прав) 4. *в знач. сказ. и вводн. сл.* Верно, в самом деле. *Правда, он уезжает. Я, правда, не знал этого.* 5. союз *уступательный.* Хотя и (разг.). *Дача хорошая, правда от станции далеко.*

Български съответствия: 1. **това, което съответства на действителността, истина.** 2. **ред, въз основата на справедливост, истина.** 3. право. 4. в знач. на въвеждаща дума, **действително, всъщност.** 5. съюз **въпреки че.**

Гръцки съответствия: 1. **αυτό, που αντιστοιχεί στην πραγματικότητα, αλήθεια.** 2. **κανόνες στη βάση της δικαιοσύνης, αλήθεια.** 3. **δίκαιο.** 4. **πραγματικά, κατ' ουσίαν, ουσιαστικά.** 5. **συνδ. παρόλα που.**

Прил. Правдивый. 1. Содержащий, выражающий правду. *Правдивый рассказ.* 2. Любящий говорить правду, стремящийся к правде. *Правдивый человек.*

Българските съответствия: 1. **истинен, съдържащ истината.** 2. **човек, който говори само истината, справедлив, правдив).**

Гръцки съответствия: 1. **αυτός που περιέχει την αλήθεια, σωστός, ορθός, αληθινός.** 2. **αυτός που λέει μόνο την αλήθεια, σωστός.**

Интересен е фактът, че и в руския, и в българския, и в гръцкия език не съществува глагол с лексикално значение ‘казвам/говоря истината’, но има глаголи със значение ‘говоря лъжи’: рус. *лгать, врать*; бълг. *лъжа*; гр. *φεύδομαι = λέω ψέματα*. Но това не означава, че *лъжата* е възникнала по-късно като понятие, отколкото *истината*. Лъжата се проявява в многобройни, винаги разнообразни форми, докато в същото време „статичната“ истина във всичките си наименования остава една и съща.

Лъжата е разновидност на несъответствията на истината и действителната реалност, т.е. несъответствието между значението (смисъла) на изказването и неговия денотат. В лъжата винаги присъства замяна (подмяна) на референциалните съотнесености. Целта на лъжата във всяка една ситуация се явява непосредственото или опосредстваното манипулиране на адресата: да бъде заблуден, създавайки у него лъжлива картина на света, която позволява да се отложи обратната връзка за неопределено време.

Лъжата може да се открие и в приказките, и в митовете, и в метафорите. Например, Е. Ермолаева, въз основа на честотата на употреба, привежда лексикалните значения на думата *ψεύδος* в следния ред:

1. ложь (о словах); 2. ложные предсказания; 3. невероятное сообщение; 4. вымышленные истории; 5. коварный замысел; 6. клятвopеступление; 7. ошибка, заблуждение; 8. несправедливость; 9. имя нимфы. (Ермолаева 2002: 13).

IV

Би било добре да обърнем внимание и на тези зооними, които, явявайки се символ на лъжата, хитростта и измамата, влизат в състава на различни видове фразеологични единици (в пословици и поговорки, в устойчиви словосъчетания, във фразеологизми и т.н.). Редица такива български, руски и гръцки думи имат едни и същи или сходни преносни значения.

По-надолу привеждаме няколко съответствия:

бълг. *усойница* ‘подъл човек; подла, зла жена’ – рус. *гадюка* ‘подъл човек’ – гр. *φίδι* ‘подъл човек’;

бълг. *ехидна* ‘подъл човек; подла, зла жена’ – рус. *ехидна* ‘зъл и коварен човек’ – гр. *εχίδνα* ‘подъл човек; подла, зла жена’;

бълг. *змия* ‘коварен човек’ – рус. *змея* ‘коварен човек’ – гр. *φίδι* ‘змия; коварен човек’;

бълг. *кобра* ‘коварна жена’ – рус. *кобра* ‘коварна жена’ – гр. *κοιτρα* ‘коварна жена’;

бълг. *гъсок* ‘хитър и нечестен човек; важен и надменен човек; глупав човек’ – рус. *гусь* ‘хитър и нечестен човек; важен и надменен човек; глупав човек’ – гр. *χίτρος* ‘глупав човек’;

бълг. *бръмбар* ‘човек, който прониква навсякъде, използвайки нечестност и хитрост’ – рус. *жук* ‘човек, който прониква навсякъде, използвайки нечестност и хитрост’ – гр. *κάνθαρος* ‘коварен, зъл човек’;

бълг. *къртица* ‘човек, който шпионира’ – рус. *крот* ‘човек, който шпионира’ – гр. *τυφλοπόντικας (ασπαλάξ)* ‘човек, който шпионира’;

бълг. *пльх* ‘подъл и страхлив човек’ – рус. *крыса* ‘подъл и страхлив човек’ – гр. *ποντίκι* ‘подъл и страхлив човек’;

бълг. *лисица* ‘хитър и лукав човек’ – рус. *лиса* ‘хитър и лукав човек’ – гр. *άλειπού* ‘хитър и лукав човек’;

бълг. *кучка* ‘развратна жена; безчестен, нечестен и подъл човек’ – рус. *сука* ‘развратна жена; безчестен, нечестен и подъл човек’ – гр. *σκύλα* ‘развратна жена; безчестен, нечестен и подъл човек’.

Очевидно, еднаквите или много близките езикови образи на споменатите животни трайно са останали в паметта и на българския, и на руския, и на гръцкия народ като символи на нещо нечестиво или на някаква подлост (въпреки че и трите езика непрекъснато се развиват и се изменят).

V

Измамата и лъжата в огромното си разнообразие широко се практикуват във всекидневния живот на хората, затова в езика има толкова много думи и фразеологични единици за номинация на различните практики на лъжата. Представените в настоящата

работа лексеми, отразяващи концептите *лъжа*, *измама* и *хитрост*, показват в много голяма степен сходствата и в преките, и в преносните значения. Причините за това явление според нас следва да се търсят в различни посоки: в общата история и религия на трите народа; в сходството на техните традиции и обичаи; в езиковата близост на българския и руския народ.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Вейсман 1991: Вейсман, А. Греческо-русский словарь. Москва.

Ермолаева 2002: Ермолаева, Е. Л. Лексико-семантическое поле „истина–ложь” в раннегреческом эпосе. Санкт-Петербург.

Ожегов 1987: Ожегов, С. И. Словарь русского языка. 18-ое издание. Москва.

Шаховский 2005: Шаховский, В. И. Человек лгущий в реальной и художественной коммуникации. – В: Человек в коммуникации: аспекты исследования. Волгоград, 173-204.

Банев 2003: Μπάνεβ Γ., Καραγιώζοβα Ν. Βούλγαρο-ελληνικό λεξικό. Αθήνα.

Бабиньотис 1998: Μπαμπινιώτης Γ. Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας. Αθήνα.